

Сторіччя 2-го Зимового походу Армії УНР: полтавський вимір

ДРУГИЙ Зимовий похід Армії УНР (Листопадовий рейд) – партизансько-повстанська операція Армії Української Народної Республіки (УНР), спрямована на те, щоб підняти збройне повстання проти більшовицької влади та відновити українську державність. 100 років тому, 17 листопада 1921 року, відбувся останній бій Армії УНР із російсько-більшовицькими окупантами. Трагедія поблизу містечка Базар завершила збройну боротьбу в період Української революції 1917–21 років. Проте тодішня поразка нашого регулярного війська не означала капітуляцію, адже антибільшовицьке повстання тривало аж до 1930-х років. Упорити масові виступи вдалося лише шляхом штучного голодомору-геноциду 1932–33 рр. Мрія воїнів Армії УНР збулася у 1991 році – 30 років тому, коли Верховна Рада 24 серпня проголосила Акт незалежності, і 1 грудня, коли українці на всенародному референдумі проголосували за незалежність.

План Петлюри – підняти всенародне повстання і дійти до Києва

У ЛИСТОПАДІ 1920 року українські війська і державний апарат УНР під натиском більшовицької Росії змушені відійти на територію Польщі. В Україні лютує червоний терор, більшовицькі продзагони забирають у селян зерно і за найменший опір карають репресіями: "Гадяч. На села брошены все партийные силы и советские служащие. Поступление хлеба улучшилось. В тех местах, где отказываются давать хлеб, принимаются репрессивные меры". У лютому 1920 року з Пирятини повідомляли: "Продовольственный вопрос принял острый характер. Упродкомиссар Горбунов своей руссификаторской политикой и своим грубым отношением возбуждает крестьян. Разверстка хлеба проводится весьма плохо. Благодаря противодействию крестьян не представляется никакой возможности работать. Один агент на почве продовольствия убит..." Жертвами розправ чекістів стають "куркулі" – заможні селяни-госпо-

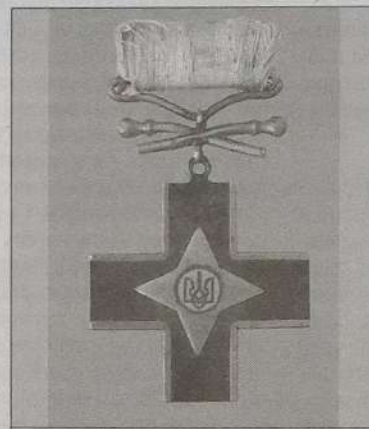
дарі, інтелігенція, прихильники Симона Петлюри. "1920 року в Україні комуністи створили 18 концтаборів, через які пройшли 25–30 тисяч осіб", – наводять вражаючі цифри автори брошури "Перелог української революції: Другий Зимовий похід Армії УНР" Ярослав Файзулін і Віталій Скальський. Вони наголошують, що населення "чекало на повернення українського війська і заявляло про готовність приєднатися до антибільшовицької боротьби". Дослідники знайшли в архівах лист селянина з Поділля Лашенка, який писав, що селянство чекає на повернення Петлюри: "Треба, щоб було організоване військо – хоть трохи. Тоді коло його легко згуртувати всіх селян. Ніхто не соглашается на большевизм. Його прямо ненавидять..."

Отож задум Другого Зимового походу був зрозумілий – підняти всенародне повстання і дійти до Києва. Тактику розробляв полковник Юрій Отмарштейн (військовий діяч шведського походження, в українській армії з 1918-го, за Української Держави командир кінного

полку, начальник штабу групи військ, перейшов на бік Директорії УНР, у 1919–1920-х – начальник оперативного відділу штабу корпусу Січових стрільців, воєнний аташе в Румунії, голова Українського військового товариства в таборах інтернованих). Навесні 1921 року територію України було розділено на 5 повстанських груп і 22 повстанських райони. 23 жовтня 1921 року Симон Петлюра призначив Юрія Тютюнника командувачем Української Повстанської армії (так називалася армія, що здійснила похід трьома групами – Подільською, Південною та Волинською) і видав наказ про початок антибільшовицького повстання.

Трагедія під Базаром

У НіЧ на 4 листопада загін на чолі з генерал-хорунжим Юрієм Тютюнником перейшов кордон. Біля села Майдан-Голішеський (нині Житомирська область) українські військовики роззброїли 1-шу роту 196-го прикордонного батальйону Червоної армії, 5 листопада розгромили загін чекістів поблизу села Жубровичі й декілька продзагонів

✓ Державна нагорода УНР – Залізний хрест "За Зимовий похід і бої".

або ЛИСТОПАДОВИЙ РЕЙД

прийняла 17 листопада 1921 р. під селом Малі Миньки поблизу міста Базар (нині Житомирська область). Колону атакували вершники дивізії Котовського. У своїх спогадах сотник Г. Рогозний писав, що перший натиск ворога вдалося стримати гранатами, але коли стали закінчуватися набі і затихати постріли, котовці під прикриттям своїх тача-

групами підводили до заздалегідь викопаного рову і розстрілювали. З протоколу ЧК стало відомо, що в бою під Базаром було порубано понад 400 і взято в полон 536 вояків. Із них 361 боєць розстріляно. Серед заарештованих виявилось 177 офіцерів командного складу Армії УНР, яких відправили до Києва на допити в катівні ЧК. Вони мужньо витримали жасливі тортури і теж були розстріляні", – розповіла дослідниця Людмила Сулима на сайті газети "Дзеркало тижня". Ця страта стала першою масовою позасудовою розправою радянських більшовицьких каральних органів над українцями в часи революції.

Подільська група після трагедії під Базаром продовжила рейд до радянсько-польського кордону і перетнула його 6 грудня. Так закінчився похід, який став заключним акордом Української революції 1917–1921 років.

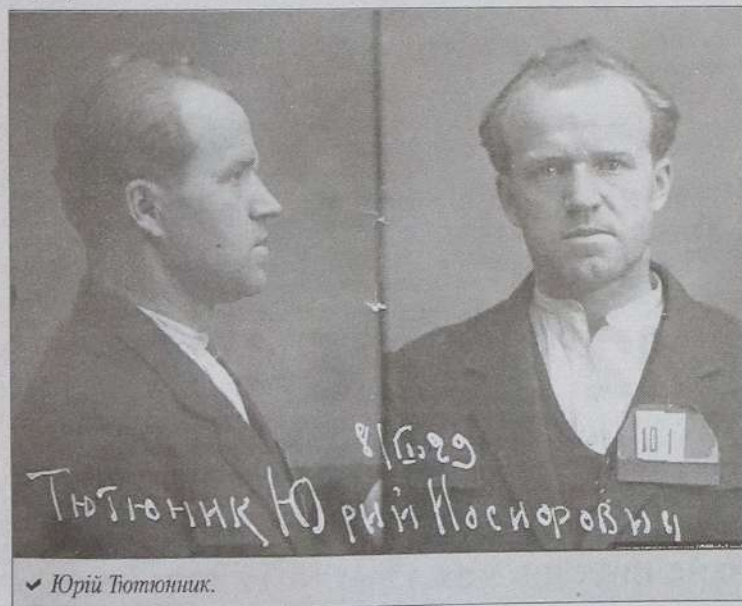
Герої листопадового рейду з Полтавщини: згадаймо поіменно

ГЕОГРАФІЯ місць народження Героїв різноманітна і представлена всіма тодішніми українськими губерніями, найбільше уродженців Подільської, Київської та Полтавської, містами – Одесою, Києвом та Полтавою. "Серед загиблих героїв – сотник Григорій Макарович Сулима, уродженець Полтави, який воював проти червоних і білих в Україні на фронтах 1918–1920 рр. За вияткову мужність у збройній боротьбі за державність УНР Григорія Сулиму посмертно нагороджено Хрестом Симона Петлюри", – повідомляє у "Дзеркалі тижня" Людмила Сулима. Також участь у поході брали уродженці села Ціпки неподалік Гадяча (нині воно належить до Краснолуцької громади Миргородського району), рідні брати Чижевські: Микола – науковець-металург, підполковник артилерії Армії УНР, та Григорій – міністр внутрішніх справ УНР, губернський комісар Української Центральної ради на Полтавщині.

Біографії або короткі відомості про інших славних синів Полтавського краю вміщено у книзі "Лицарі Зимових походів" авторства кандидата історичних наук Ярослава Тинченка. Зокрема й про вояків, за-

✓ Лицарі Залізного хреста зі складу 3-ї залізної дивізії з керівниками 2-ї волинської дивізії (третій у першому ряду – Григорій Чижевський, шостий у першому ряду – Микола Чижевський). Фото з родинного архіву Роберта Чижевського – голови представництва Польського інституту в Україні.

✓ Юрій Тютюнник.

та продовжили шлях у напрямку Коростеня. В кожному селі учасники рейду збирали селян, закликаючи їх до повстання. Населення давало продовольство, фураж, коней, у деяких селах до загонів приєднувалися юнаки. 6–7 листопада українські бійці визволили Коростень, однак не змогли його утримати. З Житомира надійшли два бронепотяги і одна тисяча курсантів школи червоних командирів, тому повстанські загони відступили. Але Юрій Тютюнник наполягав на продовженні походу, щоб з'єднатися під Києвом із Подільською групою. Після бойових дій за Коростень загін вдень і вночі переслідувала 9-та кавалерійська дивізія Котовського. Та найбільше дошкуляли погодні умови. Сніг, мороз, шляхи так завіяло, що їх спочатку пробивали кінми... Останній бій Волинська група

нок оточили українських бійців. Вирватися вдалося тим, хто був у авангарді колони: штабу, кінній сотні і тяжкопораненим на передніх підводах. Дехто, усвідомлюючи безвихідь, стріляв у себе й підривався гранатами. Так вчинили колишній міністр морських справ Михайло Білинський, хорунжий Сікорський, ройовий Андрієвський, начальник постачання Хоха та інші. За наказом Котовського убивали всіх: поранених і знесилених. "Коли під їхав Котовський, то заборонив рубати українських вояків і взяв їх у полон. Він запропонував УНР'вцям перейти до лав Червоної армії, однак усі (!) відмовилися. Потім їх відвели на ніч до місцевої церкви, де зупинилися. Наступного дня всіх полонених вишуквали і, оточивши кінним ескортом, перевели до містечка Базар. Полонених українців невеликими

хоплених у бою під селом Малі Мишки та привезених до Харкова: уродженця хутора Мокрієвщина Гадяцького повіту, козака Армії УНР **Данила Макаренка** 15 грудня 1921 року окупанти засудили до двох років виправно-трудова робіт, а **Івана Ващенка** з Кобеляк розстріляли. Про Ващенка відомо таке: навчався в Пирському інституті у Катеринославі, закінчив Володимирське військово-училище, брав участь у Першій світовій війні, останнє звання у російській армії – штабс-капітан; з 1918 року служив в Армії УНР, у вересні 1919 захворів на тиф; у 1920 році очолював 1-й запасний інженерний курінь Армії УНР; брав участь у поході як старшина до доручень Партизансько-повстанського штабу Юрія Тютюнника; засуджений червоними до розстрілу в Харкові 22 січня 1922 року, час страти невідомий.

Ярослав Тинченко оприлюднив прізвища й героїв із Полтавщини, що були розстріляні головорізами Котовського біля Базару 21 листопада 1921 року. Це уродженці Полтави: підполковник 2-ї Волинської стрілецької дивізії **Дугельний Григорій Макарович**, козак 1-го куреня 2-ї бригади 4-ї Київської дивізії **Решетників Микола Георгійович** та хорунжий гарматної батареї 4-ї Київської дивізії **Черниш Володимир Кононович**. Також під гімну "Ще не вмерла Україна" під Базаром полягли: козак 3-ї Залізної стрілецької дивізії з села Піски Лохвицького повіту **Мироненко Кузьма Давидович**; писар 5-го куреня 2-ї бригади 4-ї Київської дивізії **Арцик Іван Пилипович** з Пирятина; інтендант 4-ї Київської дивізії **Невідничий Петро Якович** з Градизька; санітар 2-ї бригади 4-ї Київської дивізії, уродженець Полтавської губернії **Нестеренко Андрій Іванович**; козак 4-го куреня 4-ї Київської дивізії **Шевченко Василь Олексійович** з Кобеляцького повіту; санітар 4-ї Київської дивізії **Дяченко Микола Олександрович** з села Романівка Хорольського повіту; козак 4-ї Київської дивізії, лицар Залізного Хреста **Колінко Іван Петрович** з Хорольського повіту; козак 28-го куреня 4-ї Київської дивізії **Клепач Лько Юхимович** з села Западник Лохвицького повіту; козак гарматної батареї 4-ї Київської дивізії, лицар Залізного Хреста **Візір Гаврило Григорович** із Зіньківського повіту; козак 4-го ку-

реня 4-ї Київської дивізії **Шапа Гнат Якович** з Кобеляцького повіту; козак 6-ї Січової стрілецької дивізії **Шеденко Микита Христофорович** з села Писківці Кременчуцького повіту; козак гарматної бригади 4-ї Київської дивізії, лицар Залізного Хреста **Петриченко Данило Юхимович** з хутора Карасівщина (нині це Гребінківська громада); козак 6-ї Січової стрілецької дивізії **Шербак Федір Якимович** з Кременчуцького повіту; козак гарматної бригади 4-ї Київської дивізії **Іщенко Іван Іванович** із Зінькова; козак 28-го куреня 4-ї Київської дивізії **Іваницький Іван Іванович** з хутора Хаченків Лохвицького повіту; писар штабу 4-ї Київської дивізії **Швець Яків Васильович** з Кременчуцького повіту; козак немуштрової сотні 4-ї Київської дивізії, лицар Залізного Хреста **Дейкун Яків Васильович** з Лубенського повіту; козак 4-ї Київської дивізії **Шкіра Мусій Силнович** з Яблунівської волості Лубенського повіту; козак 28-го куреня 14-ї дивізії, лицар Залізного

УНР; уродженець Лубенського повіту **Дойкун Яків Юхимович** та уродженець Зіньківського повіту **Колісниченко Трохим Іванович**. Також лицарі "Залізного Хреста" "За Зимовий похід і бої": урядовець **Хорольський Іван Євтихович** та уродженець Лохвицького повіту, хорун-

✓ Михайло Білінський.

✓ Симон Петлюра.

✓ Трагедія під Базаром. Художня ілюстрація до тематичних видань.

Хреста **Шиян Микола Пилипович** з села Березова Лука Миргородського повіту; козак гарматної бригади 4-ї Київської дивізії **Яцина Василь Григорович** з села Горби (нині Градизька ОТГ); козак 28-го куреня 4-ї Київської дивізії **Кириченко Олексій Трохимович** з Миргорода; козак 3-ї Залізної дивізії **Моцак Грицько Іванович** з села Івахніки Лохвицького повіту.

У книзі "Лицарі Зимових походів" опубліковано також "Список старшин та козаків штабу 4-ї Київської стрілецької дивізії, що зникли 17.11.1921". Серед них козаки Армії

Армії УНР **Шевченко Грицько Васильович**. У "Списку старшин та козаків управління постачання 4-ї Київської стрілецької дивізії, що пропали безвісти 17.11.1921" знаходимо хорунжих **Петра Головка** з села Лесяки неподалік Пирятина та **Семена Єременка** з Полтавської губернії, також козаків кременчужанина, лицаря "Залізного Хреста" "За Зимовий похід і бої" **Гончаріва Дмитра Кіндратовича** та **Луку Червяка** з Чорнух. У книгу вміщено й "Поіменний список Старшинських осіб (Муштрових, Немуштрових, Адміністративних, Санітар-

них і судових) 4-ї Київської Стрілецької дивізії, які з Урядом перейшли кордон Польщі в листопаді 1920 р. і рахуються в частині, або інституції по стану на 15 вересня 1922 р.". У ньому знаходимо прізвища таких уродженців Полтавщини: генерал-хорунжий **Янченко Воло-**

димири Лохвицького повіту; адміністративний підхорунжий **Шалов Павло Андрійович** з Пирятина; піхотинці **Семен Головань** та **Шепель Яків Васильович** і кіннотник **Порода Іван Миколайович** з Лубен; козак **Головченко Андрій** з Полтави; козак **Кириченко Семен Микитович** з села Піски Лохвицького повіту; бунчужний **Левуцький Лько Іванович** з села Замук Хорольського повіту; козак **Оксемко Петро Яковлевич** з Диканьки; чотовий **Пригода Гаврило Оксентійович** з села Сари Гадяцького повіту; козак **Павленко Марко Петрович** з Полтавського повіту; піхотинець **Ковальський Михайло Миколайович** з Чорнух; підхорунжий артилерії **Хилук Трохим Сергійович** з села Засулля Лубенського повіту.

ДРУГИЙ Зимовий похід став героїчною сторінкою історії українського державотворення. Підняти загальноукраїнське збройне повстання не вдалося, але відвага і самопожертва учасників є взірцем виконання обов'язку перед Батьківщиною. "Рейд наочно показав населенню великого району від кордону аж по Київ, що боротьба за волю нації не притямається і що большевицька влада не є такою могутньою, як це могло здаватися тим, хто находиться під червоним терором, і що для цієї боротьби потрібна лише міцна організованість самого населення; далі, що рейд був товчком, який фактично оживив громадян України до боротьби за існування", – писав у доповіді Симонові Петлюрі **Юрій Отмарштейн**. Українська повстанча армія дала назву Українській повстанській армії – військово-політичній формації українського визвольного руху часів Другої світової війни, яка боролася за відновлення Української держави з двома режимами – російсько-комуністичним та німецьким націонал-соціалістичним. Отже, 2-й Зимовий похід надихав подальші покоління борців за незалежність у ХХ столітті на організацію підпільної боротьби проти окупантів і засвідчив тривалість національних змагань за незалежність.

Упорядкував **Олег ПУСТОВГАР**, регіональний представник Українського інституту національної пам'яті в Полтавській області.